

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ INNOVATIONS IN PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАРНИ ҲАРБИЙ ХИЗМАТГА ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИДА ШАХС ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ҶИСОБГА ОЛИНИШИ

Умурзаков Уйғун Абдудалипович

Чирчиқ олий танк кўмондон-муҳандислик билим юрти
ўқув бўлими катта офицери, мустақил тадқиқотчи

For citation: Umurzakov Uygun. Psychological aspects of military men in the process of upbringing them and preparing young people to military service, Innovations in Pedagogics and Psychology, 2019, 1 vol., issue 2, pp. 36-41

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9513-2019-1-7>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола ёшларни тарбиялаш ва уларни қақриувга қадар тайёрлаш жараёнида ҳарбий педагогик-психологик жиҳатларни ўрганишга қаратилган.

Калит сўзлар: ҳарбий, индивидуал, шахс, психология, жамоа, темперамент, мезон, нейтрал, идеал, санквиник, меланхолик, халерик, флегматик, қобилият.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MILITARY MEN IN THE PROCESS OF UPBRINGING THEM AND PREPARING YOUNG PEOPLE TO MILITARY SERVICE

Umurzakov Uygun Abdusalipovich,

Chirchiq Tank Command-Engineering High School,
Senior Officer, Independent Researcher

ANNOTATION

The article deals with studying pedagogical and psychological aspects of military men in the process of upbringing them and preparing young people to military service.

Key words: military, individual, person, psychology, community, temper, criteria, neutral, ideal, sanguine, melancholic, choleric, phlegmatic, ability.

ОСОБЕННОСТЕЙ ПСИХОЛОГИИ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ ВОЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ХОДЕ ВОЕННОЙ ПОДГОТОВКИ

Умурзаков Уйғун Абдудалипович,

Чирчикское высшее танковое командно-инженерное училище,
старший офицер, соискатель

В статье рассмотрен процесс изучения особенностей психологии военнослужащих на начальном этапе военного образования молодежи в ходе преподавания военной педагогики и психологии.

Ключевые слова: военный, индивидуальный, личность, психология, коллектив, темперамент, критерий, нейтральный, идеальный, характеры, способность.

Мавзунинг долзарблиги. Бугунги кунда таълим муассасасида фаолият феолиятида психологик-педагогик билимларга бўлган эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Ҳозирги замон ҳарбий хизматчилари ва чақирувга қадар ҳарбий тайёргарликнинг фақат маълум бир соҳада чегараланган билимлар эгаси бўлган тор ихтисосли мутахассис эмас, балки чуқур интеллектуал қобилиятга эга бўлган, кенг дунёқарашли, юксак маданиятли ва маънавиятли инсон, ўз билими, шахсий намунаси билан бўйсунувчиларининг ҳарбий психологиясини ўргана оладиган педагог бўлиши зарурдир.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Ҳарбий кадрларни ўрганиш, шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларини тадқиқ этиш, шунингдек, ёшларни ҳарбий касбга йўналтиришда уларнинг психологиясини ўрганиш муаммоларини гарб олимлари ишларида кўришимиз мумкин. Бу йўналишнинг намояндалари қаторига Л.Колберг, Д.Бромлей, Дж.Биррер, А.Валлон, Г.Гримм ва бошқалар кирази [1].

Шунингдек, ўзбек олимларидан М.Давлетшин, Э.Ғозиев, В.Каримова, У.Қодиров, Б.Умаров, А.Сотиболдиев, А.Каримжонов, Б.Жўраев, М.Жўраевлар ҳам илмий тадқиқотлар олиб боришган [3].

Мазкур мақолада шахснинг индивидуал психологик хусусиятлари тўғрисида фикрлар баён этилган. Ҳар бир шахс қайтарилмас темпераментдир (И.Павлов). Ҳар бир шахс биосоциал мавжудотдир (Аристотель). Юқоридаги таърифлардан кўришиб турибдики, шахс нафақат биологик, шу билан бирга ижтимоий-психологик мавжудот ҳисобланади.

Инсон ҳайвонлардан фақатгина онги билангина эмас, балки бошқа психик хусусиятлари билан ҳам фарқлидир. Тугилган чақалоқ ҳам, етук шахс ҳам, зукко олим ҳам индивид ҳисобланади. Инсонлар билан мулоқотда бўлиб, жамоа ишларида иштирок этиб, одам шахсга айланади. Шахс деганда аниқ бир инсонга нисбатан ва умумлаштирилган ҳолда умуман аскар деганни тушуниш керак. Психологияда шахс деганда аниқ бир инсон, унинг жамоадаги ўрни, фаолияти, атрофдагиларга бўлган муносабати, индивидуал қобилиятлари назарда тугилади. Шахс бу инсонлар жамоаси ривожланишининг натижасидир. Шахс фақат жамоада шаклланади.

Юқорида айтилганлар ҳарбий таълим ўқитувчисининг педагогик фаолиятида, тарбияланувчилар билан муносабатларда, тарбиявий ишларида асос бўлиши керак.

Шахснинг интизомида ва фаолиятида психологик хусусиятлар катта роль ўйнайди.

Бундай психологик хусусиятларга:

- темперамент;
- характер;
- қобилиятлар кирази.

Булар психологик жараёнларда ҳосил бўладилар ва шаклланадилар. Психологик хусусиятлар психиканинг умумий тузилишини, унинг ташқи ва ички фаолиятини аниқлайди.

Шахс тўғрисидаги ҳарбий психологиянинг маълумотлари мактабдаги ҳарбий таълим ўқитувчисига ўқувчиларни ўқитиш ва ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялашда жуда асқотади. Психология - маърифий фан бўлиб, шуни исботладики, аскарлар фаолиятида психологик хусусиятлар асаб системасининг тузилиши, жисмоний ривожланиши муҳим ўринга эга. Шахсда ижтимоий ҳолат биологик ҳолат билан чамбарчас боғлангандир. Бу ерда ижтимоий ҳолат устун туради. Чунки, баъзи бир ҳолатларда ҳаёт шароитлари, жамоат таъсири, тарбия, ўз устида ишлаш одам организмни, асаб системасини ўзгартириши мумкин.

Аскар шахсияти ўзининг маъносига ва тузилишига эга.

Шахснинг маъноси деганида, унинг ички дунёсини, билимларини, тушунчаларини, дунёқарашини тушуниш керак.

Шахснинг тузилиши деганда, психологик томондан шахснинг йўналтиришини, унинг характерини, қобилиятларини ва темпераментини тушуниш керак. Уларни кўриб чиқамиз.

Шахснинг асосий хусусиятларига темперамент, характер ва қобилият ҳамда уларнинг хизмат ва ўқиш жараёнида ривожланиши киради. Инсон ҳаётининг юксак чўққиси меҳнатдир. Инсон фаолияти ҳар хил шароитда юзага келади. Лекин, инсон фаолияти доимо бир нарсага эга. Бу инсон ўз олдига қўйган мақсад. Мақсад фаолиятни аниқлайди. Мақсадлар системаси инсон фаолиятининг йўналишини аниқлайди.

Йўналтириш тузилиши куйидагича:

- талаблар;
- мезон;
- мақсадлар.

Талаблар ўз навбатида икки турга бўлинади:

- табиий (озуқа, кийим);
- маънавий (билим, мулоқот, фаолият).

Агар табиий талаблар қондирилмаса, инсон жисмонан заифлашади. Бундай қондирилмаслик шахснинг кайфиятига, меҳнат фаолиятига таъсир этади. Шунинг учун офицер доимо ўз аскарларига гамхўр бўлиши керак. Уларнинг овқатланишига, кийимига, уйқусига жавобгарлигини ҳис қилиши керак. Лекин, жанг шароитида бундай талабларни тўлиқ қондириб бўлмасигини ҳам эсдан чиқариш керак эмас.

Маънавий талаблар инсон фаолиятида энг муҳим талаблар ҳисобланади. Маънавий талаблар - бу билимга чанқоқлик, фаолиятга интилиш, ҳурмат қозонишдир. Маънавий талаблар шахснинг маънавиятини аниқлайди. Маънавий талаблар қондирилмаса, шахс маънавий бузилишга учрайди. Шунинг учун ҳам офицер аскарларни ҳар томонлама маънавий етук шахс қилиб тарбиялашга жавобгар. Талаблар асосида инсон фаолияти мезони ҳосил бўлади. Мезон - бу инсонни фаолиятга чорлайдиган куч. Мезонни мазмунига ва тузилишига кўра фарқ қиладилар.

Тузилишига кўра:

- ривожланган;
- мураккаб;
- содда мезон.

Мазмунига кўра:

- ижобий;
- нейтраль;
- салбий мезонга бўлинади.

Содда мезонга қуйидагилар киради:

- хоҳиш;
- интилиш;
- истак.

Мураккаб мезонга:

- ишониш;
- идеаллар;
- қодирлик;
- қизиқиш киради.

Интилиш - мезоннинг элементар шакли. У инсон талабларини аниқ тушунмай фаолият кўрсатганда ҳосил бўлади.

Хоҳиш - бу инсон томонидан талабларни аниқ билиб фаолият кўрсатишдир.

Истак - бу хоҳишга яқин мезон. Учови ҳам табиий талаблар билан боғлиқ бўлади.

Маънавий талабларга мураккаб мезонлар тегишлидир.

Қизиқиш - бу инсоннинг бирор - бир воқеа, ҳодиса ёки предметни тўлиқ билиб олишидир.

Қодирлик - бу нафақат предмет ҳақида ҳамма нарсани билиш, балки ўша предметга нисбатан фаолият кўрсатишдир.

Идеал шахснинг бош талабларини аниқлаб, юқори маънавий фаолиятга чорлайди.

Ишониш - энг кучли ва мураккаб мезон. Бу мезон бошқа мезонларини бирлаштиради ва бошқаради.

Шахснинг психологик хусусиятларидан яна бири бу темпераментдир. Темперамент ташқи томондан одамнинг куч-ғайратиди, тезлигида, нутқида, юриш-туришида кўринади.

Тўрт турдаги темперамент белгиланган:

1. Сангвиник темперамент - асаб ва психологик жараёнлар кучли бўлиб, улар бир-бирини алмаштириб турадилар. Бундай темпераментли одам ишчан, лекин босиқ бўлади.

2. Холерик темперамент - асаб ва психологик жараёнлар ўта таранг, тез-тез ўзини алмаштириб туради. Бундай одам шўх, лекин босиқ бўлмайди, тез асабийлашади, асабийлашганда ҳаракатлари тез ва қўпол бўлади, кўпинча ўйламай иш қилади.

3. Флегматик темперамент - асаб ва психик жараёнлар кучли, лекин бир-бирини алмаштирамайди. Бундай темпераментли инсон бўш, ҳаракатлари кам бўлади. Лекин босиқ бўлади. Бир иш қилишдан олдин яхшилаб ўйлаб, кейин ҳаракат қилади.

4. Меланхолик - асаб ва психик жараёнлар бўш, кўпинча тўхтаб туради. Меланхолик темпераментли киши камгап, ҳеч ким билан мулоқотда бўлмайди. Тез хафа бўлади, кам ҳаракат қилади. Ҳаракат қилишдан олдин кўп ўйлайди ва ўйлашда кўп шубҳаланади.

Темпераментни аниқлаб, жамоадаги аъзоларга иш ва вазифаларни тақсимлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шахснинг психологик хусусиятларидан яна бири феъл-атвор, яъни характердир.

Характер - аскар шахсиятининг хусусияти. У аскарнинг атрофдагиларга, фаолиятига, ўзига муносабатини аниқлайди. Характерда инсоннинг индивидуал хусусиятлари камол топади.

Характернинг шаклланиши аскарликка келишдан анча олдин бошланади. Шунинг учун раҳбар (командир) ёш аскарда характер шаклланиб бўлганлигини билиб, суҳбатларда интилиш, қизиқиш, атрофдагиларга муносабатлари ҳақида аниқлайди. Таржимаи ҳол, иш ёки ўқиш жойидан тавсифномалар бунда асқотади.

Характер - тарбияланадиган хусусият. Характер тарбияси - бутун жараён. Уни бўлимларга бўлиб бўлмайди. Характер тарбияси тизимли ва мақсадли бўлиши шарт.

Характер тарбиясида ЧҚБТ фани ўқитувчисининг ва жамоанинг роли жуда муҳим.

Характер:

- 1) кучига кўра;
- 2) муносабатлар мазмунига кўра;
- 3) доимийлигига кўра каби турларга бўлинади.

Характер кучига кўра:

- а) кучли;
- б) кучсиз бўлади.

Доимийлигига кўра:

- а) мустаҳкам;
- б) мустаҳкам эмас.

Муносабатлар мазмунига кўра:

- а) ижтимоий ҳолатларга;
- б) фаолиятга;
- в) бошқа одамларга;
- г) ўз-ўзига.

Бошқа одамларга муносабатлар мазмунига кўра характер:

- а) жамоатбоп;
- б) ўз ичига кирган.

Жамоатбоп ўз навбатида:

- а) инсонпарвар;
- б) изланувчан.

Характерни тарбиялашда ҳарбий психология қуйидаги йўналишларни тақдим этади:

1. Хулқнинг яхши томонларини шакллантириш ва фаоллаштириш.
2. Хулқ ва одатларни мақсадли йўналтириш.
3. Жамоа таъсирини қўллаш.
4. Характернинг яхши томонларига таъсир қилиш.
5. Характерни ўзи томонидан тарбиялаш.

Аскар характерининг ижобий томонларидан камтаринлик, ростгўйлик, ҳаётга кувонч, бардошлилиқ инсон эътиборини тортади.

Шахснинг яна бир хусусиятидан бири - қобилиятдир. Қобилият - аниқ фаолиятни бажариш учун психологик ҳолатдир.

Одам туғилганда генетик йўл билан ота-онадан ҳам баъзи бир қобилиятларни олади.

Булар асосида тарбия жараёнида ҳар хил қобилиятлар ҳосил бўлади.

Қобилиятлар қуйидагиларга бўлинади:

- шахсий қобилият;
- махсус қобилият;
- умумий қобилият.

Шахсий қобилият - ҳар қандай одамнинг психологик хусусиятларига кўра қобилиятдир. Махсус қобилият - аниқ бир фаолият тури учун керак бўлган қобилиятлар. Умумий қобилият - умумий фаолият учун керак бўлган қобилиятлар.

Қобилиятларни ривожлантириш йўллари қуйидагича:

1. Аскарларни актив фаолиятга қатнаштириш.
2. Хулқнинг яхши томонларини шакллантириш ва жадаллаштириш.
3. Қобилиятларни тўғри ва адолатли баҳолаш.
4. Индивидуал ҳолатларни эътиборга олиш.
5. Шахсни ҳар томонлама ривожлантириш.

Шундай қилиб, ҳарбий раҳбар ўз таълим-тарбиясини бериш жараёнида психологик хусусиятларни аниқлаб иш олиб бориши керак. Маълумки, касб танлаш ва касбга йўналтириш масаласи қадимдан мавжуд. Лекин, касб танлаш, касбга йўналтириш тушунчаларини биринчи бўлиб Гарвард университетининг профессорси Момстерберг фанга киритган.

Касбга танлаш деганда маълум бир фаолиятга керак бўлган, психологик хусусиятларга эга бўлган шахсни танлашни тушуниш керак. Авваламбор, касб танлаш шахсининг қобилиятларини аниқладир. Касб танлаш уч босқичда олиб борилади:

- мактабда;
- мудофаа ишлари бўлимида;
- ҳарбий мутахассисликда.

Касбга йўналтириш - ёш авлодга касбни тўғри танлаш учун ёрдам бериш тариқасида давлат ташкилотлари томонидан ўтказиладиган тadbирлардир.

Мутахассис танлашда номзодлар қуйидаги талабларга жавоб беришлари керак:

- ижтимоий-сиёсий фаоллик ва маънавий хусусиятлар;
- соғлиқ-саломатлик ва психик ҳолат;
- жисмоний тайёргарлик;
- умумтаълим тайёргарлиги.

Аскарларни касбга йўналтиришда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

1. Ҳарбий хизмат тўғрисида тўғри ва тўлиқ тушунча бериш.
2. Ҳарбий низоmlарга асосланиб, аскарларнинг фаолиятини ташкил этиш.
3. Ўқув машқларини жанговар шароитларга яқинлаштириш.

Хулоса. Оқоридаги мулоҳазалар таълим муассасаларида фаолият юритувчи қақирувга қадар бошланғич тайёргарлик йўналиши ҳарбий раҳбарларининг шахс психологиясини ўрганишда ва ҳарбий психология фани имкониятларидан кенг фойдаланган ҳолда уларга илмий маслаҳатлар беришга хизмат қилиш билан аҳамиятлидир. Чунки, ҳар бир ҳарбий раҳбар фаолиятини педагогик ва психологик жиҳатдан тўғри ташкил этиши учун нафақат ҳарбий психология, балки шахс психологияси имкониятларини ўрганиш ва бу имкониятлар қўлампдан унумли фойдаланиши муҳим аҳамият касб этади.

АДАБИЁТЛАР

1. Газиев Э.Г. Управление учебной деятельностью школьников. - Т.: Ўзбекистон, 2001. - 43 с. (Gaziev E.G. School management)
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. - Москва, 2001. - 79 с. (Rubinstein S.L. Basics of general psychology)
3. Икромов И., Сотволдиев О. Ҳарбий педагогика ва психология // Низомий номидаги Тошкент педагогика университети. - Т.: Ўзбекистон, 2003. - 246 б. (Ikromov I., Sotvoldiev O. Military pedagogy and psychology)
4. Гозиев Э.Ф. Ўқувчиларда умумлаштириш усулларини шакллантириш ва уларнинг ақлий тараққиёти. - Тошкент: Ўзбекистон, 2001. - 156 б. (Goziev E.G. Formation of the generalization methods of students and their mental development)
5. Гозиев Э.Ф. Ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини бошқариш. - Т.: 2002. - 367 б. (Goziev E.G. Management of educational activities of pupils)
6. Дьяченко В. Психолого-педагогические основы деятельности командира// изб. МО Военная мысль, 1991. - 78 с. (Dyachenko V. Psychological and pedagogical bases of the activity of the commander)
7. Барабанщиков А.В. Психология воинского коллектива. - М.: Военная мысль, 1967. - 98 с. (Barabanshikov A.V. Psychology of the military team)